

ЕВРОПА И КУЛТУРНОТО СЪТРУДНИЧЕСТВО

Богдан Богданов

За мен е чест да участвам в този симпозиум, а е и много приятно, тъй като действително изпитваме удоволствие да бъдем в контакт със среда с друго настроение и с друго изражение на лицето. Така или иначе, дали и защото тези от вас, които идват отвън, идват от култура с друго настроение, или защото са артисти- те имат друго изражение на лицето. Тази среща на различни изражения е наистина важен културен феномен. Защото Европа и културното разнообразие, което е темата на моята беседа, не означава нищо друго, освен един процес, в който участваме. Както при всичко друго разполагаме с някакво наследство. От друга страна, работим с това наследство и го насочваме в посока, която зависи от нас. Тъкмо това е основният проблем, формулиран много добре в общото обръщение към участниците в симпозиума. Изкуството и културата са наследство и същевременно връзка с бъдещето. Това е въпросът-как работим с нещо, което е дадено обективно, а от друга страна, как го променяме, как участваме в него. Това е и голямата отговорност не само на артиста, но и на всеки гражданин на съвременния свят.

Но влизайки в темата, аз веднага ще се опитам да усложня понятията. Ние казваме изкуство и култура в единствено число, преди всичко защото е по-лесно. Големият въпрос е как да говорим за културите вътре в културата и за изкуството вътре в изкуството. Всяко мислене има проблем с това преминаване от единствено към множествено число. Както и когато казваме Европа, имаме предвид едно скрито “ние”, което не е лесно да разчленим на повече “ние” и най-накрая на различни “аз”. Защото това, което представлява обективно наследството Европа, е множествено. То се състои от различни визии за Европа, от различни “ние”, които си позволяват да имат мнение по този предмет. Следователно по отношение на наследството сме в прагматичната позиция на някакъв избор. Дали избираме определена традиционна визия и постъпваме стереотипно и мързеливо, или напротив, сме напрегнати да видим в големия материал на миналото различните “ние” виждания, които бихме могли да комбинираме, за да изградим някаква собствена позиция? Дали това е собствената позиция на някаква среда, какъвто е нашият семинар, или е съвсем личната на всеки отделен от нас? Това е ключов въпрос. Мислейки за Европа, ще се опитам да представя пред вас тези различни “ние” позиции, които ни поставят пред избор.

Голямата разлика между миналото и съвременния свят е, че сме изправени пред сложен избор. XIX век, дори началото на XX век работи с основни понятия. Малцина са тези, които си позволяват да реагират сложно. С всеки изминат ден тези, които реагират сложно, стават все повече и повече. И това е голямото предизвикателство пред артиста. Артистът на миналото, от времето на Софокъл до XIX в., е между малцината, които реагират по-субективно. Предизвикателството пред съвременния артист е,

че не само той е носител на тази свобода. В съвременния свят по-голям кръг от хора са мобилни субекти със своя особена гледна точка. Ние живеем в свят, в който вече можем да говорим за история и минало в множествено число. Голямата история и голямото минало се разпадат на много истории. Мощната история на цялото човечество и мощната култура на цялото човечество отстъпват на голям брой от различни истории, които се съставят и четат от определени групи хора, след което се изоставят. Голямото предизвикателство на артиста е да приеме, че свободата, която по-рано е била само за него, днес се приближава към всеки среден човек. По парадоксален начин всеки среден човек има в поведението си един малък коефициент на артист.

Преди да премина към темата за Европа, искам да представя политическата причина за тази картина на преход от минало към модерен свят, на преход от една история, култура и изкуство към много истории, култури и изкуства. Типологическата причина не е нещо реално, а само опит за класификация.

Съществуват три типа човек-известният ви човек, интегриран в органична група-в един свят, в който има само такива групи и чието изкуство в основата си се занимава с представителите на органичните човешки групи-изкуството на героите. Ние го познаваме като антично, средновековно и съвременно. Моят подход ме кара да не виждам голяма разлика между разказа за Едип Цар и разказите за лейди Даяна. Човешката среда никога няма да се освободи от това да има много хора, желаещи да съществуват посредством героите, които ги представят. Аз не смятам, че митологическият свят ще престане да съществува, но той ще бъде среда, която се избира. Възможно е дори аз да се нуждая един път в седмицата да изпадам в тази ситуация-да изпитвам тръпка от това да ме представя някой "висок" герой, върху чиято съдба да прехвърлям моята. Това се случва с всеки от нас. Митологическият свят е страна на нашия свят. Едип Цар е тук. Той може да бъде припознат в определени политически дискурси, в желанието да жертваме високия политически персонаж, да научим нещо за неговия перверзен живот. Няма разлика в перверзията, в която изпада Едип без да знае и перверзията, в която обвиняваме онези, които стоят високо в политическата йерархия.

Но това е първият човек. Вторият човек е атомарната личност от епохата на Романтизма, владееща ни до днес. Тя е и скритият идеал на повечето артисти. Това е основният човек, който живее и в самия мен, универсалния човек с огромни познания, вършещ всичко сам и героично противопоставен на природата и обществото. Тази противопоставеност храни неговото изкуство, ако той е артист. Този човек е основният виновник за това, което наричаме национализъм и националистическа идеология. Универсален и самотен, той парадоксално предизвиква нуждата от свръхобщност, в която временно да уравни своята изключителност и универсалност. Атомарният индивидуализъм на XIX в., тази силна идеология, и до днес е основният вътрешен мотив на този човек. Бидейки сам, той парадоксално се преобръща в член само на една единствена

общност. За началото на XIX в. това е цялото човечество, от средата на XIX век, до средата на XX в. това е родината, лоното на националната култура. Този човек не прави леко малки общности, изпитва страст към по-голямата общност на родината. Интересно е да се изследва как идеологията на самотника произвежда енергията на националната идеология.

Третият човек е този, към който се стремим - модулният индивид, ако употребя термина на Гелнер или флексибилният човек, неатомарната личност, способна да влиза в различни общности и да ги изоставя без криза за това, комуто не пречи да бъде едновременно германец, да участва в по-малката общност на своя регион, в общността на някаква професия, да прави бързо работна група и да я изоставя. Той не се уморява от това всекидневно и сложно да определя своите принадлежности. Нашата идентичност от съвременна гледна точка е резултат от непрекъсната работа по участие в много видове общности-реални и идеални, формални и органични. Човекът, който лесно преминава от своето семейство към групата от хора, живеещи в някакъв регион, към по-голямата общност на родината си, към европейската принадлежност, който се замисля над принадлежността към рода човек и който на още по-дълбоко ниво не забравя своята принадлежност към големия биологичен род животно, който е толкова пластичен, че може да бъде високо културно същество, но разбира и участва в природата на кучето и всички останали живи същества и не прави идеология от принадлежността си към човешкия род е, бих казал, мечтаният модулен индивид.

Както разбирате това е идеал. Човешкото същество е мързеливо. То никога няма да може така будно да определя своите принадлежности. Ще има нужда често да си почива като се отказва от тях и приема това, което другите му поднасят в момента. Ако аз не съм буден, бих могъл да бъда по 12 часа на ден само българин. И което е много лошо, бидейки такъв да нося малоценностните комплекси на българската принадлежност. Но ако съм модулен индивид, бих могъл бързо да сведа в лек коефициент своята българска принадлежност. И да бъда конкретен индивид. Това е едно идеално положение. Но то се задава. То идва. Ние сме задължени да бъдем дву- и триезикови. Не искам да кажа триезикови в буквалния смисъл, да говорим френски, немски или английски, но да сменяме дискурсите в своя собствен език, да знаем кога да говорим "високо" и кога "ниско". Разбирате, че това прилича на изкуство. Защото в традиционен план изкуството е начин да ни се предоставя разнообразието, което не можем да си произведем сами. Виждате огромното предизвикателство пред артиста. Артистът би могъл да се превърне в архаична фигура, по-рано вършела това, което днес е вече задача на всеки редови човек.

След всичко това - защо Европа?

Европа е много добра тема, в която можем да видим как работи системата на модулния човек. Европа е пример за това, какво прави един човек, когато определя активно своите принадлежности. Вие познавате тази тема, въпросът е какво ще стане с националните култури в Обединена Европа. Съвсем не е сигурно, че тази Европа, която сега се обединява е успешната Европа. Може би някъде другаде има други форми на Европа,

които работят. Извън Европа има една друга по-успешна Европа-тази на САЩ. Една трета Европа сега се проваля в Азия, тази на Япония и на бързо развиващите се източноазиатски страни. Така или иначе, в бъдеще развиващите се европейски модули ще се състезават и някои ще пропаднат. Не е сигурно, че Брюксел ще победи. Засега той е прекалено централизиран и административен, за да преживее кризата на разнообразието. Във всеки случай в една Обединена Европа разнообразието на културите няма да бъде резултат от механичното събиране на различни национални култури. ЕС ще доведе до криза в националните култури, разбирани като високи единни звена-и френската култура, която е действително традиционно висока култура, а и българската култура, която от края на миналия век се опитва да се държи като френската-да бъде национална култура. В ОЕ националните култури ще бъдат заставени да се обърнат към своето традиционно многообразие поради това, че-освободени от оковите на националната държава-локалните култури ще се излявят. Примерно на Балканите балканските култури ще открият, че техните народни култури не са различни и че в разнообразието на българската култура онова, което представлява ниската народна култура, е същото в Северна Гърция, в Турция и Румъния, а разбира се и в Югославия. Ще открием, че фактически живеем в многообразна среда, в която съжителствуват епохи и форми, останали незасегнати в системата на националната култура. Впрочем, това се вижда и във Франция. Колкото и по-високо цивилизована страна да е тя, има места, които живеят в XIX век. В това отношение тя е по-назад от Германия, която е превърнала всичките си села в съвременни градове. Но средиземноморския свят, поради бедност и друг начин на виждане пази живота на XIX век. А ние пазим още по-минали епохи. И в това няма нищо срамно. Културното разнообразие е способност миналото да бъде до нас-не в музеи, а в действителни пространства. В България и на Балканския полуостров има древни празници, които са незасегнати от 1000 години. Проблемът е как да ги възприемаме. Най-смешното е да бъдем само горди, че в страната ни има такова нещо като кукерските игри. Задачата е да съхраним една до друга тези различни култури и времена. Точно това мисля, че ще може да направи бъдещата добра Европа.

Но какво е Европа. Европа е преди всичко един реален предмет. На второ място е един идеален предмет. На трето място е опит за съвременно отношение на идеал и реалност. Това са мислите, които ще развия в третата част на това експозе.

Когато говорим за реална Европа, сме улеснени-тя е географска област. Въпросът е до Урал ли е или е само Западът. Европа има своята напреднала и изостанала част. При всички подобни предмети ще има нужда от противопоставяне на напреднала и изостанала част. Както в САЩ източното крайбрежие се смята за консервативно, а западното-за прогресивно, по подобен начин Европа развива едно консервативно изоставащо и едно бързо развиващо се прогресивно пространство. Такъв е законът на системата. Така географската област Европа се оказва, че е скрита динамична система. И тази скрита система се гради от страни

отношения-Изтокът се стреми към Запада, но Западът не може без ентропията на Изтока. Ние сме нападнати от западни хора, които идват да ни изучават и ние се дразним от това, но ние не разбираме, че те имат нужда да ни изучават. Развиващият се Запад има нужда да види миналото си. Съвременният човек се стреми да изтрие миналото, но има дълбока нужда от него.

Реалната Европа не е само две зони, а множество зони. Европейските културни зони на вероизповеданието са ви добре известни-католическа и протестантска най-напред. Вгледайте се в динамиката на Германия-една северна протестантска и друга южна католическа зона-Бавария, която не би искала да се нарича Германия. А ние говорим за единството на европейската култура. Една голяма православна зона-също вътрешно разнообразна, старият византийски свят, продължаващ да живее в Съветския съюз и Русия. Деления на друга основа-англосаксонска срещу романска зона. Те се познават дори външно. Сегашното бавно и трудно изграждане на френско-немска зона, старата Средна Европа на Австро-Унгария, Скандинавската Северна Европа срещу Средиземноморската зона. Какво разнообразие! Проблемът е не да се изредят тези зони, а да се превърнат в избираеми системи на живот. Каква е разликата между англосаксонския и романския живот. Защо във Франция е татизъм, а в Англия либерална среда и стара традиция на общество, независимо от държавата?

Бих могъл да продължа с тези изброявания.

Съществува дележ на европейското пространство на четири зони с оглед на образуването на националните държави, но ще ви спестя този пункт, за да засегна по-важната тема за Европа като исторически предмет. Още от древния свят съществува дележът на една партикуларна Гърция, противопоставена на Персия-т.е. налице са същите отношения. Александър Македонски иска да обедини тогавашния свят и се проваля.

Съвременна Европа има много начала. От една гледна точка-тя започва в Древна Гърция-с Атинската демокрация. От друга страна-в императорския Рим. От трета гледна точка-в XVIII век от времето на Кант, Гьоте и Хегел, когато се ражда и идеята за Европа. Реалната Европа представлява сума от исторически образували се ценностни реакции. Кои са те? Най-напред гръцкият рационализъм и партикуларизъм. След това разделянето на сакралното от светско знание с трите привилегирани зони-история, политика и философия. Можем да прибавим и изкуство. Римското гражданско начало, разделянето на човешките права на естествени граждански и политически. На четвърто място юдейско-християнското почитане на индивидуалната отговорност. На тази основа се изгражда протестантската етика. На пето място е новоевропейското републиканско разделение на властите. Негово съвременно проявление е гражданското общество.

Реалната Европа е система от ценности, които се развиват на основата на тези неща, но има и една модерна, идеална Европа, измислена от Кант и довършена в този смисъл от Хусар-Европа е процес, път към световно гражданско общество. Тя е начало на универсално човечество.

Само, че ние не мислим за Европа вече по този начин. За нас съвременната Европа представлява по-скоро особено работеща среда на приближаване на идеално и реално. Тя е преди всичко средата на един вид градски живот. Средата от предмети и уреди, която нараства. Искам да дам един пример. Ние тук сме все пак една имитативна европейска среда. Казано не само в лош смисъл, ние все още съсипваме уредите. Бързо превръщаме компютъра в пишеща машина. Съсипваме асансьора. Защото в нашата среда уредите и предметите не живеят заедно и не се поддържат като система. Ние ги внасяме. Докато европейската среда е жива среда от уреди и предмети, която нараства. Ние се плашим като атомарни личности от тази среда. Но предметите и уредите са наши посредници. Ако искаме да бъдем модулни индивиди, не трябва да се плашим от усложняването на уреда, който идва при нас. Той е гарант за нашата конкретна свобода. Европейската среда предполага бързо движение на самостоятелни индивиди в тази сложна среда. Тя означава подвижен индивид и разнообразие от общности, колкото се може повече модулни индивиди. Тя представлява сложна мрежа от кодифицирани правила за отношение на индивид и общности.

Ще дам пример със себе си. Не съм ходил в съд и се ужасявам от това, че мога да отида. Защото съм атомарна личност, която живее по някакъв начин извън-обществено. Европа ни принуждава да се изправим пред една маса от правила и да се научим да ги използваме, а не да решаваме проблемите си, като делим хората на добри и лоши. Съвременното образование трябва да се занимава с това. То трябва да научи детето да кара кола от малко, да бъде пред уреди и да научава правилата. Не да го подготвя да бъде герой на Байрон.

Съвременният европейски човек има възможност да избира и комбинира както своите принадлежности, така и своите ценности. Той има право да прави своя лична история, да участва в историите на различни групи, да се движи свободно. Разбира се, има право и да се изморява, а когато се измори-да бъде човек на ХХ век.

Европа е среда на промяна, на постоянна промяна, на много активни традиции. Аз определих Европа като сложно съотношение на реализирани идеали, затова защото да владеем промяната означава много хора и много човешки групи да могат да реализират различни идеали.

Тогава кое ще е другото на европейската култура, от което тя ще се нуждае, ако не е толкова свършена в пунктовете, които изброих. Това друго се намира лесно. Сега ние тук на Балканите все още сме вътрешното “друго” на европейската култура. Една особена, стара православна култура. Не искам да кажа религиозна. Напротив-и гъркът, и българинът не са настроени религиозно, но те имат различно от европейското отношение към смъртта, към небитието. Ще кажа нещо реакционно. Голямата европейска култура не мисли за несъществуването. И поражда проблем като крие смъртта и по традицията на католическата култура не се занимава с умираването. В това отношение американската култура е по-напред. Православната култура, в чиято среда сме, напомня за смъртта. Смъртта е налице дори в такива неща като немарливостта към околната среда. Тук

съществува едно източно отношение към несъществуването, което ни пречи да станем бързо европейци. То е нещо отрицателно от европейска гледна точка, но не бих се учудил, ако Европа открие в него своята “другост”.